

УДК 616-009.81-085:615.814.1(477)(09)

DOI: 10.22141/2224-0713.5.91.2017.111183

Коваленко О.Є.^{1,3}, Семенова О.В.²¹Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупіка, м. Київ, Україна²НАМН України, м. Київ, Україна³Державна наукова установа «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» Державного управління справами, м. Київ, Україна

Рефлексотерапія в Україні: 40 років пройденого шляху

Резюме. Стаття присвячена огляду історичних та сучасних даних щодо становлення рефлексотерапії, яка веде своє походження від традиційної східної медицини і 40 років тому була впроваджена в Україні.

Ключові слова: рефлексотерапія; точки акупунктури; традиційна східна медицина

Рефлексотерапія — це лікувально-профілактична система, що базується на оцінці параметрів периферичних рефлексогенних зон (точок акупунктури — ТА) й впливу на них з метою регуляції функціональних систем. Рефлексотерапія та її методи, що включають різні види впливу, у тому числі й фармакологічні, на певні ділянки тіла людини з відмінними фізичними та біохімічними характеристиками (точки акупунктури), базується на основних засадах традиційної східної медицини (ТСМ), сповідує холистичний принцип, адже саме людина в цілісному психофізичному аспекті, а не окрема хвороба перебуває в полі зору лікаря-рефлексотерапевта [1–4, 7–9 та ін.].

Слід зазначити, що методи рефлексотерапії мають значне поширення в усьому світі, акупунктура (АП) є однією з університетських дисциплін і впроваджена в страхову медицину в ряді країн, розроблені стандарти лікування, проводяться дослідження щодо вивчення ефективності методів РТ при різних захворюваннях.

Незважаючи на східне коріння, РТ вже 40 років застосовується в Україні й пережила різні часи — триумфу й перебування в тіні, активного розвитку та стагнації.

Найбільш відомим і поширеним у складі ТСМ вважається лікувальний метод, що включає вплив голкою та прогріванням (припалюванням) на точки акупунктури, або чжень-цзю — акупунктура та припалювання. Термін «акупунктура» походить від латинського *punctual* — «точковий», перший корінь

аси- — від слова «голка». Друга частина терміну вказує на принципову відмінність методу: локальність, точність впливу, ця обставина сприяла поширенню інтернаціонального терміну «акупунктура», який використовується на позначення різних характерних точкових лікувальних впливів. Існують ще терміни «пунктурна рефлексотерапія», «точкова терапія».

Як відомо, у рефлексотерапії застосовується синдромальний підхід у діагностиці патології. На перший погляд він здається незручним, не досить науковим. Але при детальному аналізі з'ясується, що він якнайглибше характеризує індивідуальні прояви патології й висвітлює приховані причинно-наслідкові зв'язки її появи або поглиблення. Для лікарів інших спеціальностей може здаватися незвичною, ненауковою специфічна термінологія РТ, у якій відображені історичні аспекти становлення РТ, що базується на філософських засадах традиційної китайської медицини (ТКМ). Однак неважко знайти аналоги в академічній медицині: «інь-ян» — гомеостаз; «синдром надлишку» — гіперфункція, синдром подразнення; «синдром недостатності» — гіпофункція, синдром випадіння тощо. Задача лікаря-рефлексотерапевта — відновити порушений баланс «інь-ян», тобто відновити порушений гомеостаз, фізіологічну норму конкретного пацієнта.

Щоб оцінити масштабність становлення та доведення дієвості методів РТ у нашій країні, слід зробити

принаймні короткий екскурс в історію її розвитку у світі.

Отже, основи РТ — акупунктури закладені понад 3000 років до нашої ери. Найбільш повне уявлення про давньосхідну систему медичних знань наука отримала з китайських джерел (VIII—III ст. до н.е.). Цікаво, що АП становила важливий компонент цілісної системи лікування. Давній трактат «Хуанді ней цзин» є одним із фрагментів культурно-історичного спадку всієї китайської цивілізації. Він є плодом праці багатьох поколінь філософів і лікарів, які жили в часи «Весни та осені» (770—476 рр. до н.е.) до правління династії періоду Ворогуючих імперій (475—221 рр. до н.е.). Узагальнена система філософських і медичних поглядів того часу практично не зазнала змін і є основою сучасної ТКМ.

Перша в Європі книга з голковколювання та припалювання була опублікована в 1671 році місіонером Р. Нав'єу. Вірогідні історичні свідчення застосування АП в Англії, Франції, Німеччині та Італії належать лише до середини XVIII ст. Наприклад, у Франції до того часу було опубліковано більше ніж 20 книг.

У XVI ст. L. Verlios опублікував узагальнюючу роботу про успіхи практичного застосування чжень-цзю. У середині сторіччя А. Trousseau присвятив цьому методу цілий розділ у своєму керівництві з внутрішніх хвороб. Ця книга викликала в багатьох лікарів зацікавленість давнім методом. Однак відсутність наукової трактовки й низький рівень популяризації практики чжен-цзю призвели до втрати відпрацьованих сторіччями тонкощів методу і, відповідно, до зниження ефективності.

Новий підйом зацікавленості медициною Сходу в Європі окреслився наприкінці XIX ст., він збігся з бурхливим розвитком природознавства й вивчення нервової системи. Ідеї детермінізму й рефлекторної теорії в дусі Р. Декарта були головними опорами наукової ідеології того історичного періоду. У 1899 році В. Вінтерніц уперше пояснив на основі цих поглядів механізми лікувальних ефектів, викликані нехімічними чинниками.

З того моменту й почалась історія нового напрямку в європейській медицині, що отримав назву «рефлексотерапія». Однак історію самого терміну прийнято пов'язувати з іменем Iavorski, який уперше застосував його в 1912 році. Термін став використовуватися для позначення слабких лікувальних впливів, що викликають включення нервових рефлекторних механізмів незалежно від природи впливу й місця його прикладення. Проте й до цього часу РТ частіше за все асоціюють з методами голковколювання та припалювання.

Серед найбільш видатних дослідників ТКМ XX ст. у Європі слід згадати R. Fuye, I. Bahmann, F. Mann, I. Bisschko, H. Kaller, C. Schnorranberger, I. Bossy.

На початку XIX ст. у Росії зацікавленість акупунктурою виявили П.А. Корнієвський і П.Я. Плесецький. Протягом XX ст. — А.Я. Віолін, А.А. Татаринів. Перші фундаментальні монографії з акупунктури належать А.Я. Віоліну, В.В. Корсакову, В.С. В'яземському.

У післявоєнні роки інтерес до АП проявляли переважно в Європі. Однак у 1972 році після візиту президента США Р. Ніксона в Китай виникла серйозна зацікавленість методами ТКМ у США, де застосування акупунктури було взяте під державний контроль.

У СРСР систематичне вивчення й клінічне застосування АП почалося тільки з 1956 року, після відвідування Китаю групою лікарів (А.М. Алексеєнко, Н.М. Балабан, І.Г. Кочергін, В.Г. Вогралік, І.І. Русецький, Н.Н. Осипова, М.К. Усова, Е.Д. Тикочинська). Багатьма з них незабаром були видані книги з описом чжен-цзю, які стали на довгі роки керівництвом з РТ для декількох поколінь лікарів. У подальшому вони стали засновниками перших наукових шкіл РТ у різних містах країни. Найбільш науково обгрунтований підхід до вивчення механізмів РТ розвивав у той період київський вчений Н.М. Балабан. Він випередив у часі всіх вітчизняних вчених у галузі досліджень механізмів дії корпоральної РТ. Йому ж належить у СРСР пріоритет у дослідженнях мікроакупунктурної системи вуха, які він проводив практично одночасно з провідними зарубіжними вченими. Широка популяризація РТ почалась з виданням російською мовою посібника з чжен-цзю терапії Чжу Лянь.

У 1959 році була затверджена МОЗ СРСР перша інструкція, що регламентувала застосування голковколювання й припалювання в медичній практиці. У Москві з 1960 року почалась підготовка лікарів з голкотерапії в Центральному інституті удосконалення лікарів.

У 1976 році у Москві було створено центральний НДІ рефлексотерапії. Його засновником і першим директором був професор Р.А. Дуринян. Він першим почав у країні глибокі наукові дослідження нейрофізіологічних механізмів акупунктури. Підготовка й удосконалення спеціалістів становили одну з актуальних проблем практичної ланки охорони здоров'я. У її вирішенні провідна роль у СРСР відводиться державним інститутам удосконалення лікарів. Велике значення для розвитку РТ мала уніфікація навчальних програм. Перша така програма була створена групою експертів під керівництвом Центрального інституту удосконалення лікарів (Москва) у 1978 р., вона була переглянута й доповнена в 1985 р.

Розвиток РТ в Україні формально почався з Наказу Міністерства охорони здоров'я СРСР № 266 від 17 березня 1976 р. про відкриття курсу РТ при кафедрі неврології № 1 Київського інституту удосконалення лікарів, де завідувачем кафедри був професор Д.І. Панченко, а завідувачою курсом рефлексотерапії — професор Є.Л. Мачерет.

Під керівництвом професора Є.Л. Мачерет у 1977 році розпочалися курси з навчання лікарів з РТ, завдяки чому було підготовлено понад 27 тис. спеціалістів, у тому числі іноземних лікарів, і не тільки з європейських країн, а й із країн Сходу (Китаю, В'єтнаму, Сирії, Індії та ін.). Разом з колективом однодумців, які в ті нелегкі для нового напрямку

часи з ентузіазмом долучилися до справи розвитку РТ в Україні, було досягнуто багато. На кафедрі неврології тодішнього КІУВ великий внесок у розвиток РТ в Україні зробили д.м.н., професор І.З. Самосюк, який у подальшому розробив низку апаратів лазеро-, магнітопунктури, написав багато наукових та навчально-методичних праць, що продовжив на очолюваній ним кафедрі медичної реабілітації, фізіотерапії та спортивної медицини НМАПО імені П.Л. Шупика (послідовники — проф. О.К. Владимиров та проф. В.П. Губенко), а також д.м.н., професор В.П. Лисенюк, який продовжив вивчення та застосування РТ у межах НМУ імені О.О. Богомольця (у той час вони ще були асистентами та доцентами), дещо пізніше долучилися к.м.н., доценти Л.Ю. Моїсеєнко — чудовий педагог та практик РТ, яка ставила на ноги складних пацієнтів, О.В. Семенова, яка одна з перших в Україні вивчала вегетативну нервову систему та обґрунтування рефлексотерапевтичних ефектів, Є.Х. Бабич, яка проводила дослідження з лікування енурезу, О.В. Корчемний, Л.П. Дригант та ін. На етапі незалежності України після 1991 року в ряди викладачів кафедри увійшли О.Є. Коваленко, Г.М. Чуприна, Т.П. Парнікоза, Н.В. Ханенко, Ю.В. Пономаренко, Р.В. Сулік та інші.

У 1980 році була створена служба РТ, відкрито мережу кабінетів РТ, розроблено велику кількість методик лікування та діагностики різних захворювань методами РТ. Для підтримки роботи на місцях у кожній області та АР Крим, містах Києві та Севастополі були призначені головні спеціалісти з РТ, роботу яких координувала головний спеціаліст МОЗ України з РТ, член-кор. АМН України, професор Є.Л. Мачерет.

З огляду на величезну, провідну роль у становленні РТ в Україні професора Євгенії Леонідівни Мачерет не можна не згадати професійний шлях цієї неординарної людини. Свій трудовий шлях Є.Л. Мачерет розпочала лікарем-неврологом. Одразу після закінчення Київського медичного інституту в 1955 р. працювала головним лікарем у Вишевичевській дільничній лікарні Житомирської області. З 1958 року — клінічний ординатор на базі кафедри неврології Київського інституту удосконалення лікарів (нині Київська медична академія післядипломної освіти). У 1964 році Євгенія Леонідівна успішно захистила кандидатську дисертацію на тему «Сочетанное поражение сосудов головного мозга, сердца и нижних конечностей» і почала працювати асистентом кафедри. На цьому науковий пошук Євгенії Леонідівни не закінчився, і в 1971 році вона захистила докторську дисертацію «Эхоэнцефалография в клинической практике». З 1976 року стає професором кафедри, а з 1978 року і до 2010 року Євгенія Леонідівна очолювала кафедру неврології з курсом рефлексотерапії (нині кафедра неврології й рефлексотерапії НМАПО імені П.Л. Шупика). Очолювана професором Є.Л. Мачерет кафедра неврології й рефлексотерапії Київської медичної академії післядипломної освіти поряд з підготовкою фахівців з неврології готувала спеціалістів з рефлексотерапії вже з 1978 року.

Основні напрямки наукових досліджень кафедри — нові підходи до діагностики, лікування та реабілітації судинних і запальних захворювань центральної й периферичної нервової системи, наслідки перенесених черепно-мозкових травм, больових синдромів, вивчення механізмів розвитку церебральних і периферичних розладів в осіб, які постраждали під час аварії на ЧАЕС, розробка способів лікування традиційними методами східної медицини, а також за допомогою лазеропунктури й електропунктури, КВЧ-пунктури та ін., терапія судинних захворювань в умовах штучного мікроклімату «Біотрон». Великий цикл робіт присвячено розробці лазерних апаратів, електростимуляторів і апаратів акупунктурної діагностики та лікування. Під її керівництвом разом з О.О. Коркушко було розроблено низку апаратів з акупунктурної діагностики й лікування, полісегментарної електропунктури, низькоінтенсивні лазерні апарати інфрачервоного діапазону («Біомед-001» та ін.). Ці апарати з успіхом застосовувались в практичній медицині. Окремо слід відзначити їх успішне застосування в 1990-х роках у закладах охорони здоров'я в районах, постраждалих від аварії на ЧАЕС [15–17].

Науково-експериментальні та клінічні дослідження механізмів дії голко- та лазерорефлексотерапії розпочато з 1979 року, вони знайшли відображення більше ніж у 1700 наукових роботах, надрукованих як у провідних журналах нашої країни, так і за кордоном (у країнах Європи, США та в Китаї), опубліковано 19 монографій (2 з них за кордоном), 15 навчальних посібників, понад 60 методичних рекомендацій, авторських посвідчень і патентів — 31.

Основні монографії та посібники: «Руководство по рефлексотерапии» (1982, 1989), «Атлас акупунктурных зон» (1986), «Клініко-фармакотерапія неврологічних і нейрохірургічних захворювань» (1993), «Основи електро- і акупунктури» (1993), «Справочник врача-невропатолога поликлиники» (1995), «Практична неврологія» (1997), «Радіаційна енцефалопатія і нетрадиційні методи її лікування» (2000), «Електропунктурна діагностика та лікування в рефлексотерапії» (2001), «Нервові хвороби» (2002), «Основи традиционной китайской медицины в рефлексотерапии» (2004) тощо.

Багато сил Євгенія Леонідівна Мачерет віддала підготовці наукових, педагогічних та лікарських кадрів. Під її керівництвом підготовлено та захищено 12 докторських та 50 кандидатських дисертацій; пройшли навчання 43 аспіранти та 62 клінічні ординатори з України, СНГ і країн Сходу та Заходу.

Цікава сторінка діяльності цієї мудрої людини — участь у громадській роботі, яку Є.Л. Мачерет поєднувала з науково-педагогічною. Вона була членом редколегій багатьох медичних журналів. Заслуги Євгенії Леонідівни отримали широке міжнародне визнання. Вона користувалася авторитетом серед зарубіжних науковців, отримала диплом професора Таньзінського коледжу традиційної китайської медицини з правом викладання на Сході.

Є.Л. Мачерет ще на початку 90-х років разом з В.В. Поканевичем, Ю.В. Спіженком брала активну участь у створенні Медичного інституту при Українській асоціації народної медицини.

У 1992 році за ініціативи та під керівництвом професора Є.Л. Мачерет було створено Українську асоціацію акупунктури й лазеротерапії (нині — Українська асоціація рефлексотерапії та медичної акупунктури), президентом якої вона була. У теперішній час асоціацію очолює учениця й послідовниця професора Є.Л. Мачерет — д.м.н., професор О.Є. Коваленко, яка продовжує досліджувати та використовувати РТ, представляла українську рефлексотерапію з доповідями на світових науково-практичних форумах у Китаї, Австралії, США, Канаді, Японії, Болгарії. Робота Вчителя, Є.Л. Мачерет, триває, силами членів асоціації проводяться наукові дослідження у сфері РТ, готується наукова та освітня література тощо.

Є.Л. Мачерет — видатний вчений-невролог, вона збагатила державну медицину та охорону здоров'я працями першорозрядного значення й підготувала велику плеяду висококваліфікованих фахівців, їй присвоєно звання винахідника СРСР, вона є лауреатом республіканської премії ім. В.К. Семінського, за плідну та багаторічну працю відзначена орденом княгині Ольги III ступеня. У 1989 році проф. Є.Л. Мачерет було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки УРСР, у 1993 р. вона стала лауреатом Державної премії України. У 1996 р. проф. Є.Л. Мачерет було обрано академіком Академії наук вищої школи, а з 1997 р. вона член-кор. Академії медичних наук України. З 1984 р. вона президент Європейської асоціації з лазеротерапії, віце-президент Всесвітньої асоціації з акупунктури.

Увесь життєвий шлях Є.Л. Мачерет була прикладом самовідданого служіння науці, якій вона присвятила майже 60 років свого яскравого життя.

Звісно, без міцної підтримки з боку однодумців та колег становлення РТ в країні не досягло б гідного рівня, тому слід звернути увагу на потужні осередки подвижників, які розвивали РТ у різних областях України. Так, особливо необхідно відзначити Донецьке товариство рефлексотерапевтів, першопрохідцями в цій галузі на Донеччині були лікарі Е.Є. Гуревич та Я.С. Песіков. Але вищий рівень розвитку РТ було досягнуто тоді, коли в Донецькому державному медичному інституті вперше в СРСР було засновано кафедру дитячої неврології й педіатричної рефлексотерапії факультету післядипломної освіти, яку очолив доктор медичних наук, професор С.К. Євтушенко. Завдяки зусиллям професора було впроваджено викладання РТ: поряд із класичною неврологією, рефлексотерапією для дорослих хворих розвивався та впроваджувався на той час особливо складний як з етичної, так і з практичної точки зору напрямок — рефлексотерапія в дитячій неврології. Під керівництвом проф. С.К. Євтушенка і нині проводиться велика наукова робота, виконані й успішно захищені кандидатські дисертації на стику дитячої

неврології та рефлексотерапії в дитячій практиці. Професор С.К. Євтушенко з 1999 по 2007 р. був беззмінним головою обласного товариства рефлексотерапевтів. Поряд із завідувачем кафедри дитячої неврології проф. С.К. Євтушенком до розвитку РТ долучились доцент В.А. Симонян, який потім очолював обласне товариство РТ, доцент І.С. Луцький. Цікаво, що ще в 1983 році у Донецьку на базі Обласної центральної клінічної лікарні за підтримки головного лікаря В.Д. Байди був створений й плідно працював центр РТ — єдине на той час не тільки в Україні, але й в усьому СРСР відділення рефлексотерапії під керівництвом Е.Є. Гуревича. Про рівень майстерності спеціалістів центру говорить і те, що один із провідних спеціалістів відділення, С.В. Аснес, у 1987 р. був командирований до зони аварії на ЧАЕС, де надавав рефлексотерапевтичну допомогу співробітникам станції. У подальшому за запрошенням він пройшов навчання в Австрії, КНР, ФРН, США. Незважаючи на успішну практику в США, нині він повернувся до рідної країни допомагати хворим. Крім того, активну діяльність розгорнув і інший корифей рефлексотерапії Донеччини Я.С. Песіков, який організував кабінет РТ та проводив лікування хворих на базі міської лікарні № 1 м. Донецька. Акцент у його діяльності був зроблений на аурикулярній (вушній) рефлексотерапії. Він і донині, незважаючи на поважний вік, активно працює, пише на тему РТ й тим самим подає чудовий приклад молодим спеціалістам. Значний внесок у розвиток рефлексотерапії в області зробили медики м. Маріуполя — головний лікар санаторію-профілакторію «Чайка» В.І. Кононов та головний лікар санаторію-профілакторію «Азовсталь» Н.В. Пасічна.

Завдяки активній роботі проф. С.К. Євтушенка, доц. В.А. Симоняна, доц. І.С. Луцького, багаторічного секретаря товариства А.Н. Злиднева, директора «Госпіталю Ситька» І.П. Червоного, лікарів В.Ю. Каменева, А.Е. Орла, І.В. Харлап, В.Н. Жалковського, Н.Ю. Данильченко, В.І. Коконова, Л.П. Саліхова, Е.П. Дудченко, плідній співпраці з кафедрою неврології й рефлексотерапії КІУЛ в особі проф. Є.Л. Мачерет та інших рефлексотерапія в Донецькій області продовжувала свій розвиток і вдосконалення.

На превеликий жаль, складна політична, економічна та військова ситуація, яка нині склалася на Донбасі, порушила перспективні плани спеціалістів області, змусила багатьох із них покинути рідні місця й стати вимушеними переселенцями, шукати іншу роботу, натомість їх незламність, працелюбність та оптимізм вселяють віру в те, що всі кращі сподівання ще здійсняться.

Активна праця спільнот інших областей України також зробила суттєвий внесок у розвиток рефлексотерапії в Україні. Зокрема, викладання рефлексотерапії в Львівському державному медичному університеті почалося ще в 1980 році. Курс рефлексотерапії був організований при кафедрі неврології та нейрохірургії (завідувач кафедри професор В.М. Шевага). За період з 1980 по 1999 рік було розширено викладання методів

рефлексотерапії за іншими напрямками РТ, додалося викладання мануальної терапії, а також створена власна клінічна база курсу. За 2000–2006 роки кафедра під керівництвом професора В.М. Шеваги розширилась. На кафедру прийшли нові викладачі, які започаткували викладання нових методик рефлексотерапії (суджок, іридіодіагностика, електропунктурна терапія та діагностика), поряд із цим розширили викладання дієтології та реабілітації. Кафедра отримала апарати для лазеропунктури, акупунктурної діагностики й лікування, збільшилася площа кафедри. У 2000 році курс рефлексотерапії було об'єднано з кафедрою реабілітації й на основі цього була створена кафедра реабілітації та нетрадиційної медицини, яку очолює професор В.І. Бабич. У 2006 р. наказом ректора Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького завідувачем кафедри призначено д.м.н., професора Л.В. Андріюка, що дало ще більший поштовх до розвитку РТ — збільшилось коло напрямків РТ, зокрема, поряд з поглибленням викладання та вивчення існуючих класичних методів РТ високого розвитку досягла кінезо- та мануальна терапія, видано ряд посібників та монографій. Особливо роблять акцент на класичній РТ у своїй роботі доц., к.м.н. Н.В. Мацко, к.м.н. О.В. Грабоус. Нині кафедра реабілітації та нетрадиційної медицини факультету післядипломної освіти є навчально-науковим структурним підрозділом університету, що проводить навчальну, методичну, науково-дослідну, консультативну, лікувальну та виховну роботу з інтернами, слухачами циклів, підготовку науково-педагогічних кадрів, перепідготовку та підвищення кваліфікації викладачів і спеціалістів охорони здоров'я.

У Харківській медичній академії післядипломної освіти кафедра рефлексотерапії існує понад 30 років. За цей час було підготовлено понад 1000 фахівців-рефлексотерапевтів та удосконалили свою лікарську майстерність понад 5000 лікарів. Кафедру очолює д.м.н., професор О.Г. Морозова. У розвитку РТ в Україні суттєвий внесок зробили професор, д.м.н. О.А. Ярошевський, доцент, к.м.н. В.І. Здибський, до кола інтересів яких окрім класичної РТ увійшли мануальна терапія, написання тематичної літератури з РТ тощо.

На етапі свого становлення рефлексотерапія в Україні отримала правову базу. У зв'язку з успішним поширенням РТ у країні й на підтримку напрямку вийшов ряд наказів МОЗ України, підготовлених під керівництвом головного спеціаліста МОЗ України з РТ професора Є.Л. Мачерет. Так, 9 червня 1993 року був виданий наказ № 130 МОЗ України про затвердження 24-ї лікарської спеціальності — рефлексотерапії, а 29 грудня 1994 року був виданий наказ МОЗ України № 318 «Про удосконалення рефлексотерапевтичної служби в Україні», у якому було затверджено положення про кабінет рефлексотерапії та лазеротерапії, положення про лікаря кабінету, про організацію кабінетів рефлексотерапії та лазеротерапії в обласних та міських лікарнях, а також центральних, районних поліклініках, визначено навантаження лікаря-реф-

лексотерапевта. Усі ці заходи підкріпили правову базу щодо розвитку РТ в Україні.

Крім того, у 2010 році були затверджені в МОЗ України протоколи лікування методами РТ вертеброгенних захворювань нервової системи та невротатії лицевого нерву, розроблені зусиллями робочої групи з рефлексотерапії на чолі з головним позаштатним спеціалістом з РТ МОЗ О.Є. Коваленко (Наказ № 475 від 21.06.2010). На жаль, підготовлений на той час головним спеціалістом із РТ О.Є. Коваленко проект нового наказу щодо служби РТ не дійшов до етапу остаточного затвердження, значною мірою через кадрові зміни.

У МОЗ багаторічну підтримку рефлексотерапії надавав Комітет народної та нетрадиційної медицини МОЗ України під керівництвом д.м.н., професора Т.П. Гарник, яка й особисто завжди йшла назустріч пропозиціям рефлексотерапевтів, давала слухні поради.

У різних областях України спостерігалась активна робота лікарів-рефлексотерапевтів.

Слід з пошаною згадати головних обласних та міських спеціалістів з рефлексотерапії — висококласних фахівців, які стояли у першоджерел розвитку РТ. Так, у Києві спільноту рефлексотерапевтів очолювала П.В. Крищенко, в Одесі багато років — А.О. Сушко, у Луцьку — В.І. Іщук, у Чернігові — Л.З. Кадіна, у Дніпропетровську — Л.Г. Гаркуша, у Чернівцях — В.О. Боднар, у Запоріжжі — Т.І. Міхисор, у Сумах — В.О. Соболева, в Ужгороді — Ю.Ф. Колесник, у Севастополі — Ю.Г. Андріанова, у Тернополі — Р.К. Гара, а пізніше — Г.П. Дейкало та ін., більшість з них продовжують свою роботу.

Зокрема, і нині в Тернополі та області активно працює товариство рефлексотерапевтів під керівництвом Г.П. Дейкало, яка регулярно проводить переривчасті курси, семінари для фахівців РТ, співпрацює з науковцями.

Окрім практичних лікарів, ефекти РТ продовжують вивчати в різних навчальних та науково-дослідницьких закладах. Крім вищезазначених, зокрема, на кафедрі первинної медико-санітарної допомоги та загальної практики — сімейної медицини Тернопільського державного медичного університету імені Горбачевського використовує, разом зі своїми учнями досліджує й пропагує рефлексотерапію серед сімейних лікарів завідувача кафедрою, д.м.н., професор Л.С. Бабінець, особливі акценти її наукових досліджень — РТ при гастроентерологічних, ендокринних та ревматичних захворюваннях тощо.

Активно пропагується рефлексотерапія серед сімейних лікарів і частково викладаються її основи на кафедрі сімейної медицини та амбулаторно-поліклінічної допомоги НМАПО імені П.Л. Шупика (зав. каф. проф. Л.Ф. Матюха, відповідальна за напрямок проф. О.Є. Коваленко). Разом з Українською асоціацією рефлексотерапії та медичної акупунктури кафедрою проводяться щорічні науково-практичні конференції з рефлексотерапії та інших напрямків медичної реабілітації, виконуються наукові дослідження

з доказовості ефектів рефлексотерапії при різних захворюваннях, підтримуються міжнародні зв'язки в цій галузі.

У Київському медичному університеті Української асоціації народної медицини викладає й вивчає РТ доцент О.О. Коркушко, який ще понад 20 років тому разом з професором Є.Л. Мачерет розробив низку апаратів для РТ, у тому числі лазерних.

Багато років плідно працює кабінет РТ у ДНУ «НПЦ ПКМ» ДУС (лікарі Л.В. Варвінська, М.Г. Шевченко). На базі цього закладу під керівництвом проф. О.Є. Коваленко також проводяться наукові дослідження з питань вивчення ефектів РТ, зокрема, при постінсультних больових синдромах (аспірант М.Є. Чижикова).

Практичне застосування РТ та наукові дослідження в цій сфері проводить завідувач лабораторії нейроортопедії та проблем болю Інституту ортопедії та травматології НАМН України, доктор медичних наук, професор О.Є. Юрик.

Низку винаходів у сфері РТ, які успішно впровадив у реабілітаційно-профілактичну медицину не тільки в Україні, але й в усьому світі, зробив к.м.н. М.Г. Ляпко.

Необхідно також згадати лікарів-рефлексотерапевтів, які віртуозно володіють унікальними методиками рефлексотерапії й використовують їх у своїй практиці, зокрема в Головному військовому клінічному госпіталі надає рефлексотерапевтичну допомогу військовим В.В. Собоцький (який багато років очолював відділення РТ та нетрадиційних методів, підготував серію науково-практичних видань із РТ), у Республіканському центрі реабілітації дітей з органічними захворюваннями нервової системи надає допомогу дітям із ДЦП, у тому числі немовлятам (!), лікар В.В. Абраменко, у центрі болю клінічної лікарні «Феофанія» — М.Є. Чижикова, у Київській області багато років взірцем ефективності слід вважати роботу кабінету рефлексотерапії центральної районної лікарні Києво-Святошинського району під керівництвом лікаря-рефлексотерапевта, завідучої кабінетом В.М. Арябінської, у Шпиталі інвалідів Великої Вітчизняної війни (м. Переяслав-Хмельницький) — Т.В. Джу́жа, в інших закладах працюють лікарі-рефлексотерапевти з величезним досвідом О.М. Головчанський (м. Київ), В.М. Набільська (м. Київ), О.М. Музикантський (м. Севастополь), В.І. Тисячний (Луганщина), А.Ю. Мовчан (м. Моршин) та інші.

З 1984 року на Волині, у м. Луцьку, успішно працює унікальний сімейний центр рефлексотерапії Я.В. Фурцевої, у якому вона разом з чоловіком В.Г. Фурцевим, донькою Л.В. Придатко активно використовує різні методи рефлексотерапії, мануальної терапії, пульсову діагностику, там проліковано велику кількість хворих. Незважаючи на великий досвід роботи, лікарі постійно удосконалюються, у тому числі в інших країнах.

Отже, **сучасна рефлексотерапія — це науково обґрунтована цілісна лікувально-діагностична й про-**

філактично-реабілітаційна система, в основі якої — активація саногенетичних процесів організму людини. Філософське підґрунтя рефлексотерапії, що базується на засадах традиційної східної медицини, є холістичним і дозволяє розглядати організм хворої людини цілісно в нерозривному взаємозв'язку фізичної та психічної складових з чинниками хвороби, соціальним оточенням [1–4, 7–9 та ін.].

На жаль, стан рефлексотерапії в Україні на сучасному рівні в цілому відстає від вимог часу й переважно тримається на зусиллях громадської організації та окремих ентузіастів, тому потребує подальшого розвитку, державної підтримки. Навіть той факт, що до цього часу в Україні не адаптовано й не впроваджено у викладацьку практику міжнародну номенклатуру точок акупунктури, рекомендовану ВООЗ й прийняту в Манілі ще в 90-ті роки (хоча професор Є.Л. Мачерет звертала на це увагу, прикладом чого є написання посібника «Основи вакуумної рефлекторної терапії» (2004), де було застосовано загальноприйнятну номенклатуру точок; також вона на той час застосовувалась у лекціях окремих викладачів), вказує на стагнацію. Викликає стурбованість й наявність неякісної літератури та сумнівних результатів досліджень, а також те, що на сьогодні принципово не переглянуто навчальні програми з РТ, нерідко навчання та курси удосконалення мають формальний характер, що не сприяє розвитку напрямку РТ, обмежує діяльність рефлексотерапевтів. Але, незважаючи на це, спільнота рефлексотерапевтів у складі громадської організації «Українська асоціація рефлексотерапії та медичної акупунктури (ГО «УАРМА»)» не втрачає оптимізму, подано до МОЗ пропозиції щодо адаптації міжнародної номенклатури ТА у сфері використання рефлексотерапії в Україні, проводяться наукові дослідження з вивчення ефективності різних методів РТ при неврологічних та соматичних захворюваннях та готується низка навчально-методичних матеріалів, патентів на винаходи та корисні моделі, проводяться щорічні науково-практичні конференції з РТ, де презентуються лекції кращих спеціалістів, проводяться цікаві майстер-класи [11]. Члени асоціації активно навчаються на кращих науково-практичних семінарах у різних країнах світу — Китаї, Японії, США, Австралії, Канаді, країнах Європи, а також презентують там свої здобутки у вигляді доповідей на конгресах та конференціях, тим сами роблять суттєвий особистий внесок у розвиток РТ в Україні й протистоять занепаду цієї спеціальності, прикмети чого відзначились останніми роками [13, 14]. У принципі, це й не дивно, адже в більшості країн світу саме громадським організаціям і надається право визначати ціле коло питань, що стосуються акредитації, ліцензування, рекомендацій щодо працевлаштування спеціалістів, оцінки якості їх підготовки, участі у вирішенні спірних питань тощо [18].

Отже, Вчителями зроблено багато, побудований потужний базис цікавого реабілітаційно-профілактичного напрямку в нашій країні — рефлексотерапії, і перед нами постають завдання не тільки збереження

здобутого, але й подальшого дослідження питань методів діагностики в РТ, вивчення нових способів і засобів лікування хворих з різною патологією на основі обґрунтувань з позицій сучасної нейрофізіології, біохімії, новітніх діагностичних методів тощо. Працюючи над цими задачами, тим самим ми маємо сприяти подовженню та подальшому розвитку справи, розпочатої під егідою професора Є.Л. Мачерет ще 40 років тому. Особливо це є важливим на нинішньому етапі, коли в такі нелегкі часи наша країна все більше інтегрується у світове суспільство.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів при підготовці даної статті.

Список літератури

1. Мачерет Е.Л., Самосюк И.З. *Руководство по рефлексотерапии*. — К.: Вища школа, 1989. — 479 с.
2. Мачерет Е.Л., Коркушко А.О. *Основы традиционной китайской медицины в рефлексотерапии*. — К.: Действие, 2005. — 400 с.
3. Евтушенко С.К. и др. *Меридианы и биологически активные точки в традиционном представлении*. — К., 1991. — 254 с.
4. Табеева Д.М. *Практическое руководство по иглорефлексотерапии*. — М.: МЕДпресс, 2001. — 456 с.
5. Гойденко В.С. *Структурно-функциональная теория механизмов действия иглотерапии и микротерапии: Учебное пособие*. — М., 1990. — 192 с.
6. Коваленко О.Є., Мачерет Є.Л., Коркушко О.О., Ляпо М.Г. *Рефлексотерапія: реалії та перспективи застосування в системі медичної реабілітації хворих // Український неврологічний альманах*. — 2011. — № 2. — С. 35-38.
7. Kendall D.E. *A Scientific Model for Acupuncture // Amer. J. Acupuncture*. — 1999. — № 17(3). — 251-268.
8. Rong Pei-jing, Li Liang. *Relationship between internal organ (viscera) and acupoints toward meridian theory // World Journal of acupuncture-moxibustion*. — 2008. — Vol. 18, № 2. — P. 44-50.
9. Wang Xue-tai. *From meridians research to traditional medicine modernization // World Journal of acupuncture-moxibustion*. — 2008. — Vol. 18, № 2. — P. 51-54.

10. Fang Yanwen. *The importance to Enhance Scientific Research of Traditonal Chinese Medicine // Canadian Journal of Traditional Chinese Medicine*. — 2015. — Vol. 1, № 1. — P. 7-8.

11. Коваленко О.Є., Матюха Л.Ф. *Реабілітація хворих як один з найактуальніших напрямків на первинній та вторинній ланках медичної допомоги. Чим можуть збагатити сучасну реабілітацію рефлексотерапевтичні підходи? // 36. робіт учасників науково-практичної конференції з міжнародною участю «Актуальні питання медичної реабілітації та рефлексотерапії у взаємодії лікарів первинної та вторинної ланок медичної допомоги», Київ, 29–30 вересня 2016 р. — К., 2016. — С. 2-6.*

12. Коваленко О.Є. *Філософські та нейрофізіологічні основи рефлексотерапії та феномен нейропластичності // Здоров'я України*. — 2012. — № 5(20) — С. 25-26.

13. Kovalenko O., Yurik O., Rubanista M., Hubenko V., Abramenko V. *Capabilities of non-drug methods in the treatment of patients with demyelinating diseases of the nervous system // XVIII Congress ICMART, 2016. — Sofia, Bulgaria, 2016.*

14. Kovalenko O., Abramenko V., Lyapko M., Polovka L., Pliashenko V. *Use of acupuncture in the treatment of patient with organic injuries of nervous system // The 8th World Conference of acupuncture. 2–4 october 2013. — Sydney, Australia, 2013. — P. 75.*

15. Коваленко О.Є., Коваленко О.Є. *Памяти Учителя. Евгения Леонидовна Мачерет. К 85-летию со дня рождения // Міжнародний неврологічний журнал*. — 2014. — № 4(66). — С. 177.

16. Коваленко О.Є. *Євгенія Леонідівна Мачерет. Ми пам'ятаємо... // Український медичний часопис*. — 2014. — № 3(101). — С. 144.

17. Коваленко О.Є. *Спогади про Вчителя. До 85-річчя від дня народження професора Мачерет Є.Л. // Здоров'я України*. — Червень 2014. — № 2(29). — С. 23.

18. Коваленко О.Є., Коркушко О.О., Гарник Т.П. *Актуальні питання діяльності ВГО «Українська асоціація рефлексотерапії та медичної акупунктури (УАРМА)» // Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю «Рефлексотерапія: лікувально-профілактичні та реабілітаційні аспекти», 3–4 жовтня 2013 р. — К., 2013. — С. 3-5.*

Отримано 10.08.2017 ■

Коваленко О.Є.^{1,3}, Семенова О.В.²

¹Национальная медицинская академия последипломного образования имени П.Л. Шупика, г. Киев, Украина

²НАМН Украины, г. Киев, Украина

³Государственное научное учреждение «Научно-практический центр профилактической клинической медицины» Государственного управления делами, г. Киев, Украина

Рефлексотерапия в Украине: 40 лет пройденного пути

Резюме. Стаття посвящена обзору исторических и современных данных о становлении рефлексотерапии, которая ведет свое происхождение от традиционной медицины и 40 лет назад была внедрена в Украину.

Ключевые слова: рефлексотерапия; точки акупунктуры; традиционная восточная медицина

O. Ye. Kovalenko^{1,3}, O. V. Semenova²

¹Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education, Kyiv, Ukraine

²NAMS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

³State Scientific Institution "Scientific and Practical Center for Preventive and Clinical Medicine" of the Agency of State Affairs, Kyiv, Ukraine

Reflexotherapy in Ukraine: 40 years have passed

Abstract. The article deals with the review of historical and contemporary data on the development of reflexology, which was introduced in Ukraine 40 years ago and has its origin from traditional oriental medicine.

Keywords: reflexotherapy; acupuncture points; traditional oriental medicine